

Glagoljica i ćirilica plodovi su dviju odvojenih bizantskih misija među Slavenima

mons. dr. sc. Mile Bogović

Gospićko-senjska biskupija, Gospić, Republika Hrvatska

Sažetak: Obično se govori i piše da su glagoljica i ćirilica u svojim počecima vezane uz Moravsku misiju čiji su glavni protagonisti bili Konstantin-Ćiril i njegov brat Metod. Autor ovog teksta smatra da je svako od tih dvaju pisama vezano uz jednu od dvije različite misije u različite prostore i u različito vrijeme. Glagoljica je nastala u počecima pokrštanja Slavena u Hrvatskoj (Bizantskoj Dalmaciji) i krajevima oko Soluna (Makedoniji), a ćirilica je vezana uz djelovanje Svete braće Ćirila i Metoda u vrijeme Moravske misije (863. – 885.). Oba pisma djelo su iste bizantske misionarske škole, ali je glagoljica nastala ranije i to iz čisto misijskih potreba, a ćirilica je nastala u vrijeme jake državno-političke ekspanzije Bizanta među Slavenima u vrijeme "velikog bizantskog decenija" (870. – 880.). U vrijeme velikog Raskola (1054.) Rim će tražiti od glagoljaša na području svoje jurisdikcije u Hrvatskoj da prihvate rimski ili latinski obred. U Makedoniji je glagoljica izgubila svaku podršku i svuda je uzimala pred ćirilicom te je u 12. stoljeću sasvim nestala u bizantskom obredu. Budući da su oba pisma nastala za isti (slavenski) jezik, pod jezičnim vidom nastavljene su među njima veze, što se primijeti u glagoljičkim i ćiriličkim tekstovima.

Glavne riječi: ćirilometodska teorija o postanku glagoljice, bizantski i rimski obred, dvije misionarske misije među Slavenima: glagoljska i ćirilička, veliki raskol na katoličanstvo i pravoslavlje

The Glagolitic and Cyrillic Scripts Are the Fruits of Two Separate Byzantine Missions amongst the Slavs

Abstract: It is usually said and written that the Glagolitic and Cyrillic scripts were, in their origins, connected with the Moravian mission whose main protagonists were Constantine-Cyril and his brother Methodius. The author of this text considers that each of these two alphabets is related to one of two different missions in different areas and at different times.

The Glagolitic script originated in the beginnings of the Christianisation of the Slavs in Croatia (Byzantine Dalmatia) and the areas around Solun-Thessaloniki (Macedonia), whilst the Cyrillic script is associated with the activities of the Holy Brothers Cyril and Methodius during the Moravian Mission (863-885). Both alphabets are the work of the same Byzantine missionary school, however, the Glagolitic script originated earlier from purely missionary needs, whilst the Cyrillic script originated during the strong state-political expansion of Byzantium amongst the Slavs during the "Great Byzantine Decade" (870-880). At the time of the Great Schism (1054), Rome would ask Glagolitic scribes or priests in the area of its jurisdiction in Croatia to accept the Roman or Latin rite. In Macedonia, the Glagolitic script lost all support and retreated everywhere before the Cyrillic script, and in the 12th century, it completely disappeared from the Byzantine rite. Being that both scripts were written for the same (Slavic) language, from the linguistic aspect, the connections between them continued, which can be noticed in Glagolitic and Cyrillic texts.

Key words: Cyrillo-Methodian theory of the origin of the Glagolitic script, Byzantine and Roman Rites, two missionary missions among the Slavs: the Glagolitic and Cyrillic missions, the Great Schism between Catholicism and Orthodoxy

UVOD

Već sama činjenica da o postanku, razvoju i proširenju glagoljice i staroslavenskog bogoslužja ima mnogo teorija ukazuje da sve „kockice“ još nigdje nisu sjele na svoje pravo mjesto pa se i dalje pokušava njihovo novo preslagivanje. U ovom tekstu iznosim mišljenje da je ključni problem u tome što se u najraširenijoj (ćirilometodskoj) teoriji pošto-poto nastoji vezati nastajanje jednoga i drugoga, i pisma i bogoslužja, uz iste osobe i uz isto vrijeme. Ovdje je naglasak na pismu, ali se uvijek ima u vidu i bogoslužje. Ima mnogo toga što ta dva pisma – glagoljicu i ćirilicu - doista veže: oba su nastala su bizantskom obredu i od misionara koji su poslani iz Bizanta, ali razlika je u tome što to nije bilo u isto vrijeme i na istim prostorima. Važno je stoga razjasniti pojam obreda i način djelovanja misionara jednog i drugog obreda - bizantskog i rimskog.

Dok je bio dobar odnos između istočnog i zapadnog kršćanstva, postojao je suživot obaju obreda na istom prostoru, ali, kada je došlo do loma između tih dviju strana, odrazilo se to i na odnose među obredima. Raskol u kršćanstvu 1054. na pravoslavlje i katolicizam odrazio se i na sudbinu obaju pisama - glagoljice i ćirilice. Što se dogodilo, i kako je do toga došlo, prikazat ću u nastavku, a do toga sam došao na temelju vlastitog istraživanja, interdisciplinarno povezujući vjersku i povijesnu stranu teme, što je inače rijedak pristup u njenu istraživanju.

BIZANTSKI ILI GRČKI I RIMSKI ILI LATINSKI OBRED

Kako je već rečeno, oba pisma, glagoljica i ćirilica, nastala su u istom bizantskom obredu, ali se glagoljica sačuvala samo u latinskom, a ćirilica samo u bizantskom obredu.

Obred je način kako se vrši služba Božja i službena molitva u kršćanskim crkvama: u euharistiji (misi), sakramentima i časoslovu. Važnu ulogu u obredima ima liturgijski jezik i pismo. Obredi su najvidljiviji znak i izričaj inkulturacije kršćanstva u razne kulture i civilizacije, što znači da zahvaćaju i običaje i umjetnički izraz. To se odnosi i na liturgijsko pjevanje. Budući da se obredi obavljaju u nekim prostorima, tj. crkvama, oni kreiraju arhitekturu i unutarne uređenje tih građevina. Uz rimski obred vezan je i svećenički celibat, a za istočne obrede celibat je obveza samo redovništva (monaštva). Ima i drugih običaja koji su vezani uz pojedine obrede.

Prva je Crkva bila višeobredna i multikulturalna, a svaka je lokalna Crkva na području istočnog Mediterana u obredima izrazila evanđelje i vjeru apostola na vlastiti način, prema geniju svoje kulture. Svetopisamske tekstove, dakako, ne smije nijedan obred mijenjati, ali u bogoslužju postoje razne molitve i pjesme, što se može prilagoditi vremenu i kulturi. U kršćanstvu je na Zapadu sačuvan samo rimski ili latinski obred, iako ih je prije raskola 1054. bilo više. Istočno kršćanstvo sačuvalo je više obreda: bizantski, antiohijski, maronitski, armenski, kaldejski, koptski i etiopski. Na istoku je bilo više razvijenih kultura i jezika, pa se to odrazilo i na stvaranje više obreda. Najrašireniji je bizantski ili grčki obred. Ovdje ćemo govoriti samo o rimskom ili latinskom i bizantskom ili grčkom obredu jer je do Raskola glagoljica bila početno u bizantskom obredu, a onda je nakon Raskola 1054. prešla u rimski.¹

Bizantski ili grčki obred proširen je na sve pravoslavne Slavene. U pokršćavanju Slavena bizantski misionari su uveli narodni jezik i posebno pismo koje odgovara slavenskim glasovima. U prvoj misiji, u Makedoniju i Hrvatsku (Bizantsku Dalmaciju), pismo je bila glagoljica, a u drugoj, koja je 863. krenula predvođena Konstantinom Ćirilom i Metodom u Moravsku, pismo je bilo ćirilica.² Bizantski obred dopušta oženjene svećenike. Taj obred prati i bizantski stil u umjetnosti, a posebnost je i u tome što se koristi mozaikom i plošnim ikonama (ne trodimenzionalnim kipovima). Budući da je cijela liturgija vjernicima čujna, nije se razvilo onako raznovrsno sudjelovanje naroda kroz pjesmu kao u rimskom obredu.

Liturgijske su knjige u bizantskom obredu: tipik (način obavljanja bogoslužja), službenik (za svećenika i đakona), oktoih (za pjevače), horologij (časoslov), minej (slavlja po danima), apostol (poslanice i Djela apostolska) i evanđelistar.

Rimski obred bio je na Zapadu najrašireniji kršćanski obred, ali je bilo i drugih obreda. Nakon Raskola 1054. uglavnom su svi nestali, a posebni obredi sačuvali su se u katedralama u Toledu (mozarapski ili španjolski) te u Milanu (ambrozijanski). Ne samo redovnici, nego i svi svećenici obvezni su na beženstvo (celibat). Na Zapadu su ga naredile mnoge pokrajinske sinode, a reformno papinstvo 11. stoljeća propisalo ga je za opću Crkvu i strogo je na njemu

¹ Ovaj sud ne mora imati apsolutnu vrijednost jer je moguće da se glagoljica širila s područja Bizantske Dalmacije na prostore hrvatske kneževine i kraljevine, ali to još do sada nije istraženo pa se može samo nagađati što je i kako je bilo.

² To sam obradio u svojoj knjizi: Bogović, 2019, str. 30–37. Ovdje ujedno ispravljam i dopunjujem ono što je o putu glagoljice u Hrvatsku rečeno u mojoj knjizi jer je očito da je kraj oko Soluna, s obzirom na naseljenost Slavena, bio u sličnoj situaciji kao i područje Bizantske Dalmacije pa su taj kraj i Bizantska Dalmacija mogli biti kristijanizirani u sklopu iste misije koja je došla i u Dalmaciju. Prvotno sam mislio da su glagoljske knjige u Makedoniju došle nakon što su neki hrvatski monasi poslije 1054. morali napustiti Dalmaciju. Za neke to možda i vrijedi, ali svakako su neke ondje postojale i prije.

inzistiralo. To će biti jedan od glavnih razloga zabrane bizantskog obreda. Do raskola kler se dijelio na (biskupijske) svećenike i monahe u samostanima. Istok je tu praksu sačuvao i dalje, a u rimskom obredu redovništvo se razgranalo i u muškoj i u ženskoj grani. Crkvena arhitektura ima svoju prepoznatljivost, a slikarstvo i kiparstvo, pogotovo nakon renesanse, slijedili su stilove koji su bili općeprošireni na Zapadu. Kako se u novije vrijeme u društvu sve više gubi osjećaj za sveta vremena, tako se ni arhitekti ne trude da oblikuju sveti prostor. Jezik je u rimskom obredu bio do Drugog vatikanskog koncila latinski, a pismo latinica. U prvom tisućljeću najveći su promotori latinskog benediktinci misionari. Jedino je u Hrvatskoj sačuvan staroslavenski jezik i pismo glagoljica. Tako je bilo u misi gotovo jedno tisućljeće, sve tamo od Raskola 1054. pa do izdanja staroslavenskog misala u latiničnoj transkripciji 1927. godine.³ Obrednik je već 1640. objavljen na govornom hrvatskom jeziku i na latinici, a zadnji časoslov tiskan je glagoljicom 1791. Poslije toga molio se iz latiničnih izdanja.

Glavne su liturgijske knjige u rimskom obredu: misal, lekcionar (poslanice i evanđelja), časoslov (brevijar), pontifikal (za biskupa) i obrednik (za blagoslove) te obrednici za pojedine sakramente. Budući da se zbog nerazumljivog jezika u bogoslužju dosta toga čitalo tiho, jako se razvila glazbena kultura, i ona vrhunskih dosega i ona gdje sudjeluje cijeli puk.⁴

Nakon crkvenog sabora u Lionu 1215. nisu na Zapadu više bili zabranjeni istočni obredi i jezici. Ako je neka crkvena zajednica prihvatila zajedništvo s Katoličkom Crkvom, sačuvala je i obred i jezik.⁵ U slučajevima da je neka zajednica iz pravoslavlja ili istočnih crkava prihvatila zajedništvo s papom i Katoličkom Crkvom, sačuvala je i dalje prijašnji obred.

RAZLIČITE METODE MISIJSKOG DJELOVANJA NA ISTOKU I NA ZAPADU

Za lakše shvaćanje cijelog misionarskog procesa potrebno je reći nešto o razlikama misijskih metoda ili škola na Zapadu i na Istoku.

³ Rimska Crkva je sve do 1248. godine podnosila glagoljicu i staroslavensko bogoslužje. Uporaba glagoljice bila je dopuštena samo nižem kleru. Tek tada je Crkva uočila da bi glagoljica i staroslavensko bogoslužje mogli biti pogodno sredstvo za sjedinjenje pravoslavnih Slavena s Katoličkom Crkvom. Od tada je pomagala glagoljicu i odgoj glagoljskog klera. Senjski biskup Filip dobio je 1248. pismom pape Inocenta IV. dopuštenje da i on može glagoljati svuda gdje taj običaj postoji. U cijeloj Katoličkoj Crkvi jedino je - nakon 1248. - pjevana misa mogla biti samo na staroslavenskom. Vidi opširnije u: Bogović, 2019, str. 76–84.

⁴ Laus, 1998, str. 670.

⁵ Bilo je to nakon što su križari 1204. uspostavili Latinsko carstvo na Bosporu. U tom kontekstu treba gledati i pismo pape Inocenta IV. 1248. senjskom biskupu Filipu da može glagoljati svuda gdje postoji taj običaj Bogović, 2019, str. 59–67.

Valja znati praksu bizantskih misionara da su za velike narode uvodili njihov jezik u bogoslužje. To je bila uhodana praksa na kršćanskom istoku. Bizantski je misionar bio svjestan da se od Jadrana do Urala naselio narod Slavena i da već na početku rada treba računati s time. A početak misionarskog rada među Slavenima nije bio u drugoj polovici devetog stoljeća, tj. u doba Ćirila i Metoda, nego mnogo prije. Slavena je bilo već u 7. stoljeću u nekim krajevima gdje su se sačuvale strukture Rimskog Carstva i Crkve. To su uglavnom krajevi gdje su Slaveni došli do mora, a negdje prešli i na otoke, kao na istočnoj obali Jadrana. Kako je već rečeno, na Istoku je bilo više razvijenih kultura i jezika pa bizantskim misionarima nije bilo teško prihvatiti da ti jezici uđu u liturgiju. Takvi jezici imali su i svoju pismenost, svoja slova. Ta praksa vrijedila je i za nove veće narode iako kod njih jezik nije razvijen i nemaju svoja slova. Za njih se stvaraju i formuliraju elementi gramatike, rječnici i nova slova. Nije teško bilo bizantskim misionarima shvatiti da treba stvoriti neka nova slova adekvatna postojećem jeziku, jer svi jezici nemaju iste glasove (foneme) pa onda ne mogu imati ni ista slova (grafeme).⁶

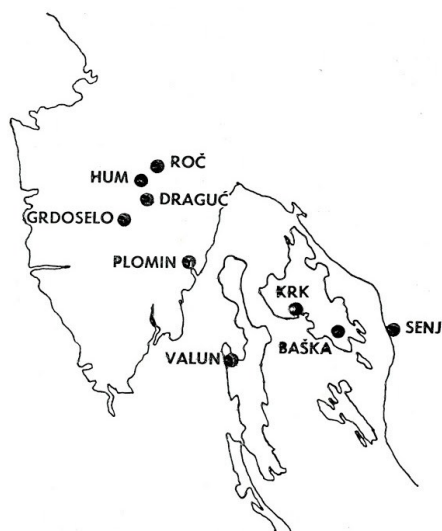
U bizantskoj misionarskoj školi⁷ osjetili su već po dolasku Slavena u 7. stoljeću na područje Bizantske Dalmacije i okolice Soluna da tamo treba poslati misionare. Svakako su u Bizantu počeli razmišljati o kristijanizaciji Slavena mnogo prije druge polovice 9. stoljeća kada je krenula misija u Moravsku. Možemo reći da je na spomenutim prostorima ubrzo nakon naseljavanja Slavena otvoren prostor za misijsku djelatnost. Kada je neki narod prihvatio kršćanstvo, time je odmah preuzeo zadatak da ga proširi i na susjedni narod. Tim više je Crkva na spomenutim prostorima, gdje kršćanstvo nije nikada nestalo, osjetila dužnost kristijanizirati nekršćane Slavene u svom susjedstvu. Nije ta kristijanizacija išla prema željama pojedinih misionara. Svi su oni imali direktive kako to raditi. Sasvim je razumljivo da se među pokrštenim Slavenima našlo svećenika koji su otišli među Slavene izvan toga prostora. Ta kristijanizacija bila je u duhu bizantske misionarske škole po kojoj je svakome narodu trebalo dati bogoslužje na njegovom jeziku i u njegovom pismu.

⁶ I zapadni misionar bio je prvi učitelj novih naroda koji su došli na područje Carstva. Znakovito je da se nisu dosjetili da bi pri tom za one glasove koje nema latinica stvorili nove znakove (slova), nego sve do danas imamo nevjerojatnu zbrku da se za jedan glas stavlja više latiničnih slova (sch-š, tsch-č, i sl). Bizantska misionarska škola imala je bogatije iskustvo pa takve kombinacije nisu bile potrebne.

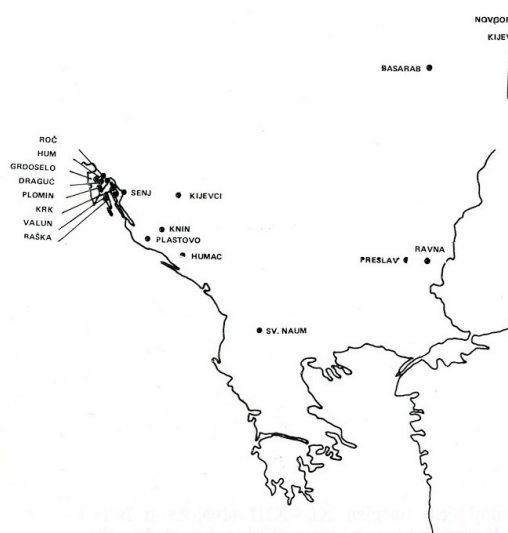
⁷ Ovdje riječ „škola“ ne znači neku trajnu ustanovu nego trajnu praksu bizantske Crkve. Nije svaki misionar u misijama bio bez smjernica iz crkvenog središta. Da je formulirana jedna praksa bizantske Crkve vidi se po načinu djelovanja bizantskih misionara u različitim krajevima.

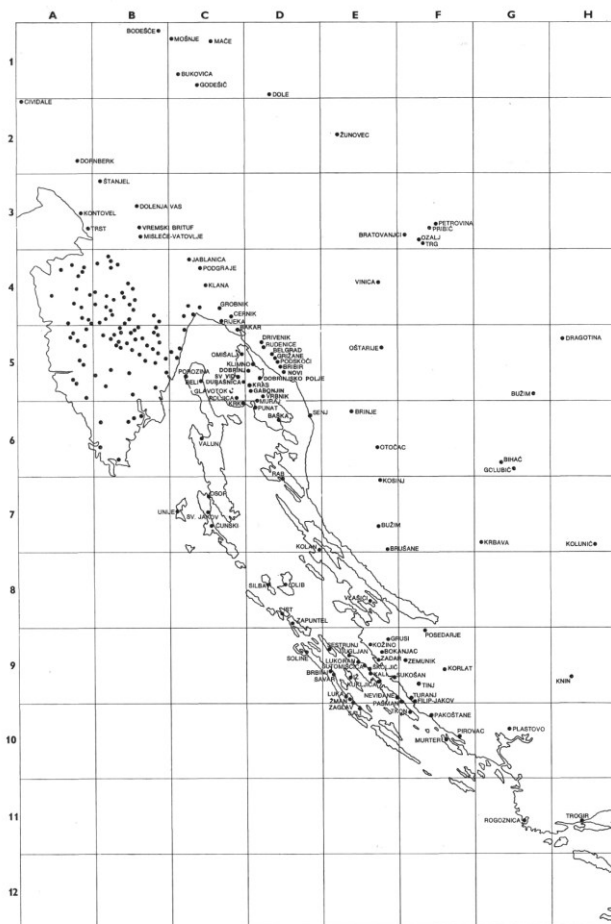
Bogović, M. (2026). Glagoljica i ćirilica plodovi su dviju odvojenih bizantskih misija među Slavenima. Ban Dvor, 1(1), članak bd2026-008. <https://doi.org/10.68268/bd/mhyi7x>

Slika 1. Glagoljski natpisi na području Riječke metropolije od XI. do XIII. St.⁸

Slika 3. Topografija glagoljskih natpisa u razdoblju od X. do XIII. stoljeća¹⁰

Slika 2. Glagoljski natpisi u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini⁹

Ti počeci kristijanizacije bili su daleko prije Ćirila i Metoda. Uz to, za Hrvatsku nemamo nikakvih podataka da su ovdje uopće boravili Ćiril i Metod, a jednako tako ni da su ovamo došli protjerani Metodovi učenici. No, možemo reći da se u Hrvatskoj nalaze svi kameni (neprenosivi) glagoljski natpisi koji uopće postoje. Oni su najsigurniji svjedoci da je ovdje

⁸ Fučić, 1982, str. 2.

⁹ Fučić, 1982, str. 4.

¹⁰ Fučić, 1982, str. 2. Nakon objavljivanja Fučićeve knjige otkriveno je i objavljeno još glagoljskih natpisa, ali to ne mijenja ovdje iznesenu prosudbu.

glagoljica živjela odavna. Kada stanemo pred Fučićevu kartu neprenosivih glagoljskih natpisa, ne može čovjek a da se čudom ne čudi kako je nekome palo na pamet tražiti put glagoljice iz Moravske u Hrvatsku, kad u Moravskoj nemamo nijednog glagoljskog natpisa.¹¹ (Vidi slike 1 i 2).

Ako postoji neki natpis izvan Hrvatske, to su grafiti (ugrebotine), a ne slova uklesana u kamen. Grafiti mogu značiti da je tuda glagoljica prolazila (zidari, slikari, prolaznici), a ne mora značiti da je ondje i živjela. Na priloženoj karti (slika 3) možemo vidjeti gdje se nalaze glagoljski natpisi u hrvatskim krajevima i izvan njih. No izvan Hrvatske nije nađeno nijedno glagoljsko slovo uklesano u kamen.

Zapad je imao drukčiju misionarsku praksu od Bizanta. Na Zapadu je bio samo jedan razvijeni jezik (latinski) i jedno općeprihvaćeno pismo (latinica). (Bilo je i na Zapadu nekoliko sličnih inicijativa, ali su nakon raskola 1054. dokinute.)

POČETNA MISIJA MEĐU SLAVENIMA BILA JE GLAGOLJSKA, A U MORAVSKOJ ĆIRILIČKA - JEDNA I DRUGA BILE SU U BIZANTSKOM OBREDU

Područje koje su naselili Hrvati nalazilo se zapadno od rijeke Drine, u zapadnom Iliriku, gdje je crkvenu jurisdikciju imao zapadni patrijarh, odnosno rimski biskup. Po tome bi svi Hrvati trebali primiti rimski obred. Tako je u većem dijelu i bilo, pogotovo nakon dolaska franačke vlasti i razvoja hrvatske kneževine i kraljevine.

Otoke i priobalje također su naselili Hrvati. Taj prostor zvao se u ranom srednjem vijeku Bizantska Dalmacija jer je ondje bila bizantska vlast. Za Dalmaciju nam je poznato da se staro rimsko stanovništvo povuklo u gradske zidine, a na napuštene prostore dolaze Slaveni (Hrvati) i razvija se malo po malo jako slavensko (hrvatsko) selo i seoska općina, neovisna od grada. Slično je bilo i u slavenskom dijelu Makedonije. To su oni prostori na kojima su bizantske institucije preživjele doseljenje novih stanovnika; ondje su nezavisne kolone na posjedima zamijenili nezavisni seljaci, mahom slavenskog porijekla.¹² Te krajeve od Carigrada do Istre povezivao je u ranom srednjem vijeku hodočasnički put, kako vidimo u

¹¹ Pričao je Branko Fučić da su ga pozvali u Prag kako bi vidio kamen na kojemu je bio neki znak. Ponadali su se da je glagoljsko slovo. Kaže da ih je morao razočarati jer taj znak nije imao sličnosti ni s jednim glagoljskim slovom. A Fučić je poznavao dobro svako slovo i svaku njegovu nijansu.

¹² Ostrogorski, 1970, str. 45–58.

atlasu crkvene povijesti.¹³ Po vanjskom rubu sjevernojadranskih otoka išao je bizantski plovni put sve do Istre. Duž putova bile su utvrde koje su istodobno bile i izvidnice i zbjegovi za prihvati i opskrbu ugroženih brodova. „Izgradnju svih ovih utvrda možemo prema tehnici gradnje smjestiti u 6. i 7. stoljeće, premda na nekim lokalitetima ima ostataka i starije gradnje.“¹⁴ Vrlo je vjerojatno da se oko tih prometnica dobro osjećala civilna i vjerska vlast iz Carigrada.

Na tom području, uz to što su sačuvane stare ustanove Carstva, mogle su preživjeti i neke ustanove i pravne forme koje je novo stanovništvo donijelo sa sobom, jer su gradovi bili preslabi da bi im se nametnuli svojim pravnim sustavom. Hrvati (Slaveni) su imali svoje običaje i neki svoj životni red koji su donijeli sa sobom. Zacijelo nisu došli kao gomila bez ikakva reda.¹⁵ To vrijedi i za krajeve oko Soluna (Makedonija), a dakako i za prostor Bizantske Dalmacije, posebno za sjevernojadranske otoke i Istru, gdje su sačuvani najjasniji tragovi njihovih prometnica.

U južnijim dijelovima Dalmacije nije bilo toliko prostora za razvoj hrvatskog sela i samostalnih seoskih općina kao na sjevernojadranskim otocima i u Istri.¹⁶

POTREBNO JE NOVO PRESLAGIVANJE „KOCKICA“

Budući da o nastanku glagoljice ima mnogo teorija, i rađaju se nove, znak je da treba krenuti od početka i presložiti drukčije „kockice“ teorija o postanku glagoljice, odnosno da one do sada još nigdje – ni u jednoj pojedinačnoj teoriji – nisu sve stavljene na svoja prava mjesta. Kažu da se od istih mozaičkih kockica može složiti slika đavla i anđela. Ali na koncu dobijemo dvije sasvim različite slike. Tako su i u ovom radu mnoge poznate „kockice“, ali su drukčije složene i nastala je nova slika.

Iako je danas u znanosti općenito prihvaćeno da je glagoljice došla iz Bizanta, još se uvijek mnogi kolebaju je li se ona širila od kopna prema obali i otocima, ili obratno. Te nejasnoće postoje zato što se cjelokupna misijska djelatnost pokršćavanja Slavena i njihova pismenost

¹³ Jedin i sur., 1987, crt. 18.

¹⁴ Badurina, 1992, str. 7–9.

¹⁵ Ti će običaji poslije doći do izraza i u pisanom obliku, kao npr. Vinodolskom zakonu, a vjerojatno i u onom koji mu je prethodio na cijelom frankopanskom području, na Krku i u Istri gdje je postojalo jako i organizirano selo.

¹⁶ Budak i Raukar, 2006, str. 122–123.

vežu uz Ćirila i Metoda. Dok god se tako bude gledalo, rađat će se nove teorije jer sada prevladavajuća ćirilometodska teorija ima previše nejasnoća i praznina. Nije to prvi i zadnji put da se nekome pripiše i ono što nije njegovo.¹⁷

Tako su u 19. stoljeću Svetoj braći pripisivali većinu toga što su razni bizantski misionari prije njih učinili među Slavenima. Stvari su mnogo jasnije ako se ukupni misijski rad bizantskih misionara podijeliti bar na dvije misije i kad se razvrsta što kojoj pripada.

Još u drugoj polovici 18. stoljeća najbolji poznavatelji glagoljice i jezika staroslavenskih liturgijskih knjiga, zadarski nadbiskup Mate Karaman i njegov učenik Matej Sović, jasno govore da je glagoljica starija od Moravske misije Ćirila i Metoda. Nakon toga javlja se spomenuti sveslavenski pokret koji postaje ideologija.

Ćirilometodska teorija o postanku glagoljice nastala je u okvirima ćirilometodske ideje koja je Slavenima nudila rješenja za vjerska, politička i kulturna pitanja. Nastala je u vrijeme rađanja pokreta sveslavenskog zajedništva i solidarnosti. Zastupnici tog idejnog usmjerenja govorili su da početci slavenske kulture potječu od Ćirila i Metoda. Otkad su Slaveni progovorili svoju riječ u liturgiji, počeli su se osjećati kao novi narod, ravnopravan drugim velikim narodima. Sveslavenska ideologija je stvorila kontekst u koji je trebalo smjestiti i nastanak najstarijeg slavenskog pisma – glagoljice.¹⁸ Takva tumačenja dobivala su često i svoju političku potporu. Iskakanje iz tih ideoloških kola bilo je katkada politički opasno, čak i kažnjivo. Teorija se nametnula kao racionalan okvir i kodeks unutar kojega su postavljene i norme za znanstveno istraživanje te tematike, a sve što je izvan toga smatra se diletantizmom. Nema sumnje da su i u tim okvirima i po tom kodeksu nastajala vrhunska znanstvena djela koja će i u budućnosti sačuvati svoju vrijednost. No, zablude je u vremenu i prostoru nastanka glagoljice i ćirilice.

Prema ćirilometodskoj teoriji, kad je bizantski car Mihajlo III. dobio poziv moravskog kneza Rastislava da mu pošalje misionare, car je rekao učenom Konstantinu (Ćirilu) da stvori odgovarajuća slova za moravski (slavenski) jezik. Konstantin se, kako kaže predaja, pomolio Bogu i stvorio novo pismo koje će se poslije nazvati glagoljica. S tim glagoljskim pismom i liturgijskim knjigama po bizantskom obredu krenuo je 863. Konstantin s bratom Metodom i s

¹⁷ Jedan povjesničar napisao je životopis Jeronima Paštrića, ali mu je pripisao i mnogo toga što pripada njegovom bratu Ivanu. Zbunilo ga što u talijanskom imaju iste inicijale: G(irolamo) i G(iovanni). Tada su se pojavili Ivan Golub i Tomislav Mrkonjić pa su to razdijelili i dali Jeronimu njegovo, a Ivanu njegovo. Jest da su braća, ali su dvojica. Vidi: Golub, 1988, str. 9. i Mrkonjić, 1989, str. 37–38.

¹⁸ Usp. Dartel, 1984, str. 58–59. i Tandarić, 1985, str. 369–375.

učenicima u Moravsku. U Moravskoj su braća prihvatila rimski obred.¹⁹ Konstantinovo pismo odobrio je papa Hadrijan II. 869. godine. Nakon Ćirilove smrti Metod je nastavio misiju u Moravskoj i okolici, ali nakon njegove smrti 885. učenici su bili protjerani i time je u Moravskoj završena misija započeta 863. godine. Prognani učenici nastavili su je, kako se tvrdi u toj teoriji, u Bugarskoj i Hrvatskoj. No, u Bugarskoj je nedugo zatim na Preslavskoj sinodi 893. uvedena ćirilica kao službeno bugarsko pismo. U zapadnim dijelovima Bugarskog carstva (Makedoniji) glagoljica se sačuvala jedno vrijeme, a u Hrvatskoj je ona nastavila živjeti do kraja 19. stoljeća. Tako kaže ta teorija.

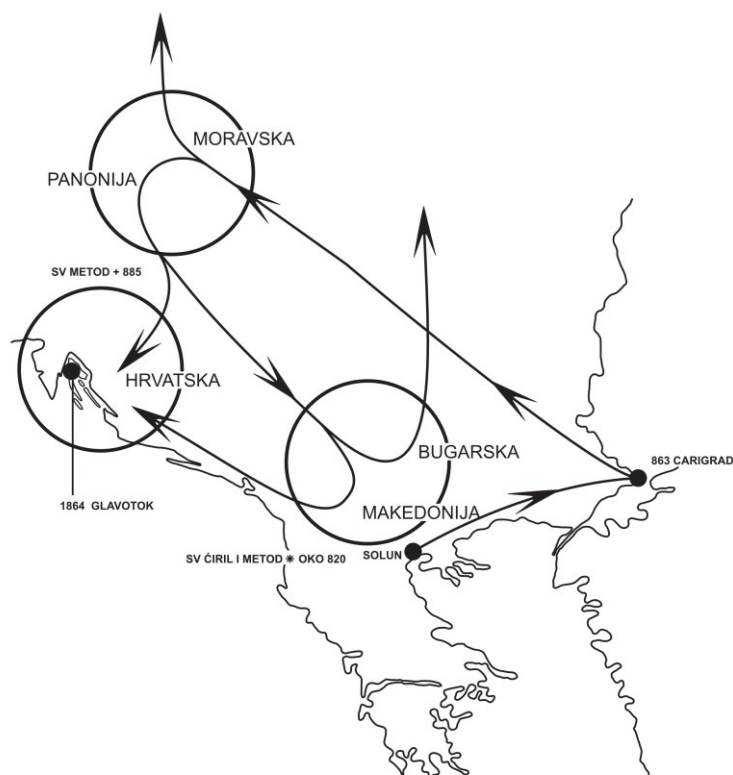
Uglavnom se svi slažu da je glagoljica starija od ćirilice, a i jezikoslovci su utvrdili da je ćirilica preuzimala neke elemente iz glagoljice, čime je ćirilica dobila prednost.

Moje je mišljenje također da je glagoljica starija i od Ćirila i od Moravske misije.²⁰ Ćiril je autor ćirilice, što sugerira i ime pisma, i Sveta braća su s ćirilicom, a ne s glagoljicom, krenula u Moravsku. Iz Moravske su njihovi prognani učenici donijeli u Bugarsku ćirlicu i zato se moglo dogoditi da je to pismo 893. (samo osam godina nakon protjerivanja Metodovih učenika iz Moravske!) proglašeno službenim pismom u bugarskoj državi.²¹ Nije dakle uvjerljivo da je na početku Moravske misije nastala glagoljica, a u njenu tijeku ili na kraju ćirilica, kao što to prikazuje slika 4.

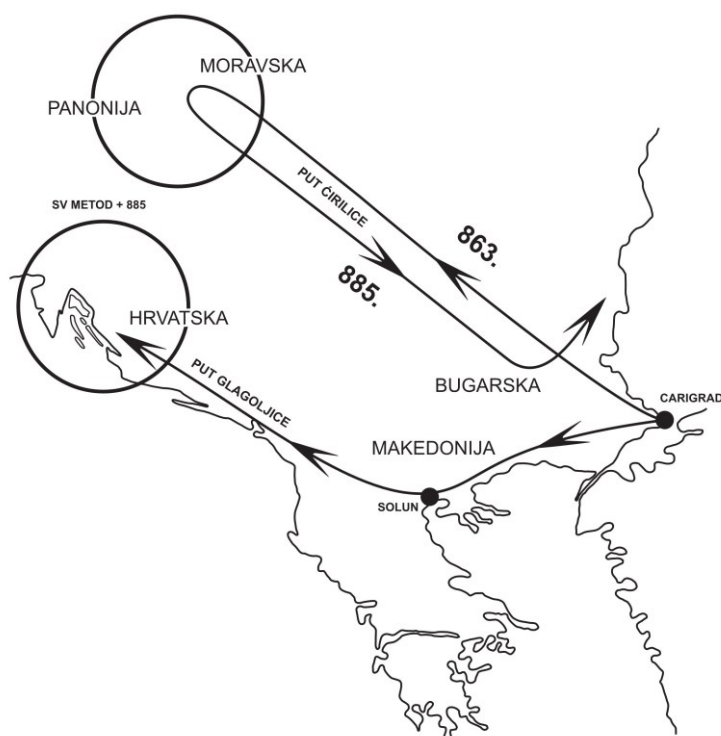
¹⁹ U novije vrijeme pitanjem početaka slavenske liturgije bavi se liturgičar Kristijan Kuhar. Njegovim ulaskom na ovo područje ono je obogaćeno jednom novom dimenzijom koja je nužna za rad na ovom polju. U najnovijem radu bavi se najstarijim tekstovima slavenske liturgije rimskog obreda. Kuhar, 2018. I pored izvanrednih analiza, ostaje čvrsto uz ćirilometodsku teoriju pa se osjeća da se „kockice“ ne drže dobro na mozaiku. Nije dokazao zašto izabrane tekstove (Kijevske listiće, Bečke listiće, Splitski fragment misala i Vatikanski misal Illirico 4) veže uz Moravsku misiju, niti zašto bi Ćiril i Metod trebali u Moravskoj mijenjati obred. On to tumači time što je ondje već bila uvedena liturgija u rimskom obredu i jer su Sveta braća došla na područje papinske jurisdikcije. Tu se javljaju mnogi problemi jer je na području papinske jurisdikcije u ono vrijeme bilo u mirnom suživotu više obreda, pa čak je i u Rimu bilo crkava i zajednica bizantskog obreda. Druga slabost te argumentacije je u tome što su Ćiril i Metod valjda znali kamo idu pa bi se od njih očekivalo da prije polaska pripreme liturgiju u rimskom obredu. Njegovi dokazi da su prijevodi u spomenutim knjigama pod utjecajem sakramentara s akvilejskog područja više idu u prilog tvrdnji da su navedene liturgijske knjige vezane uz hrvatski prostor, a ne uz Moravsku misiju.

²⁰ Svoje mišljenje ne temeljim ni na jednoj dosad poznatoj teoriji koja nastanak glagoljice stavlja prije Misije u Moravsku, iako mislim da ima i u tim teorijama elemenata koje treba proučiti u traženju sigurnijeg rješenja. Tako Marko Japundžić zastupa mišljenje da su za glagoljicu zaslužni franački misionari. Na temelju analize nekih staroslavenskih biblijskih tekstova kaže da oni nisu prevedeni ni iz grčkog originala ni iz Vulgate, nego iz tzv. Vetus latine koja je bila u uporabi do Karla Velikog, što znači da je svakako taj prijevod stariji od Ćirila i Metoda. Japundžić, 1995, str. 73–75.

²¹ Usp. Damjanović, 2002, str. 50–52.

Slika 4. Ćirilometodska teorija: jedna misija, dva pisma

Slika 5. Dvije misije i dva pisma

Ćirilometodska teorija tu očito pravi nevjerojatan skok. Kako je moguće da učenici dolaze u Bugarsku s glagoljicom, da se u roku od osam godina stvori novo pismo (ćirilica) i da se ono već 893. nametne kao službeno!? I zašto bi za istu svrhu Ćiril i Metod stvorili dva pisma?

Ćirilometodska teorija želi sve riješiti jednom misijom, a njih je među Slavene iz Bizanta bilo više. Najpoznatije i za nas najvažnije su dvije. Prva je ona starija uz koju je uz slavenski jezik vezano i slavensko pismo glagoljica. Logično je pretpostaviti da je misija krenula iz Carigrada u krajeve naseljene Slavenima koji su bili u najbližem kontaktu s kršćanstvom, pod bizantskom vlašću. Put je išao preko Makedonije u Dalmaciju i Istru. Sustavna kristijanizacija Slavena, dakle, počinje u krajevima oko Soluna, Dalmaciji i Istri, kako se vidi na slici 5. Tu su Slaveni bili stalni susjedi pokrštenih naroda. S pokršćavanjem dolazi i glagoljica, pismo stvoreno za tu svrhu.²²

Ta misija vodila se tipično misionarskom logikom, prirodnim rastom i bez određenih termina. Zato su u pismu vjerski simboli kojima se izražava vječni Logos i mudrost križa Kristova. I abeceda/azbuka počinje s križem (slovo a je zapravo križ), a postoje mišljenja da su sva slova izvedena iz Kristograma.²³ Prisjetimo se da je car Konstantin gradio svoju prijestolnicu na Bosporu novu iz temelja da joj i korijeni budu kršćanski jer stari Rim ima poganske korijene. Ta ideja nosila je i bizantske misionare da u početke svoga rada ugrade kršćanski Logos i kršćanski duh. I u tome su uspjeli. Oni su za potrebe pokršćavanja stvorili glagoljicu, no to nije nigdje zapisano jer je bilo djelo običnih misionara, a ne uglednika koji bi bili posebno zabilježeni.

Druga misija, ona Konstantina i Metoda, nije bila čisto misionarska nego i kulturno-politička. Ostrogorski naziva desetljeće od 860. do 870. velikim bizantskim decenijem. Poslije ruskog napada na Carigrad 860., počinje bizantska misionarska djelatnost u mladoj ruskoj državi; 863. idu misionari Ćiril i Metod u Moravsku misiju, već iduće godine i Bugarska službeno prihvaća kršćanstvo, a na saboru 869./70., nakon nekih kolebanja, konačno se uključuje u vjersku i kulturnu sferu Bizanta. Ostrogorski dodaje da u to vrijeme Bizant „prisiljava Bugarsku oružanom snagom da raskine savez sa Franačkom i da primi hrišćanstvo iz Carigrada“.²⁴ U takvim okolnostima ne stavlja se naglasak na kršćansku simboliku. To je

²² Bogović, 2019, str. 30–37.

²³ Usp. Čunčić, 2003, str. 94–107.

²⁴ Ostrogorski, 1970, str. 59–61.

doba kada i misionarski rad postaje najefikasniji oblik bizantske kulturne i političke penetracije.

Poziv iz Moravske bio je naglašeno nacionalno-politički motiviran. Tako je i misija u Moravsku vođena jakim državničkim interesima. Uostalom, ta komunikacija bila je na razini državnih poglavara. U to vrijeme već su uspostavljene službene veze na grčkom pismu, koje je inače mnogo jednostavnije od glagoljice. Od cara Heraklija (610.-641.) Bizant prihvaća grčko pismo kao službeno pismo Carstva. U toj široj viziji Moravske misije prevagnula je praktičnost i blizina grčke grafije, a ne bogatstvo vjerske simbolike glagoljskog pisma, pa je iz toga razloga nastala ćirilica s kojom su Konstantin i Metod otišli u Moravsku.

To je, dakle, povijesni kontekst u kojem se događa misija u Moravsku. U taj kontekst ne može se uklopiti čisto misionarsko pismo – glagoljica – s kojim su, možda i dva stoljeća prije Ćirila i Metoda, krenuli prvi bizantski misionari među Slavene u Makedoniju i Bizantsku Dalmaciju. Ista je to misionarska škola, isti je i slavenski jezik, ali je zbog naravi ove misije uzeto drugo, jednostavnije pismo, koje se po svom tvorcu Konstantinu-Ćirilu zove ćirilica.

To što je starija glagoljska misija bila usmjerena na prostore na kojima su se naselili Slaveni u Makedoniji i Bizantskoj Dalmaciji ne znači da djelovanje tih misionara, pojedinačno ili u skupinama, nije prelazilo te granice. Time bi se mogli tumačiti neki glagoljski grafiti izvan spomenutih područja. Poznato nam je da su odnosi između Hrvatske i Bugarske tada bili veoma intenzivni.²⁵

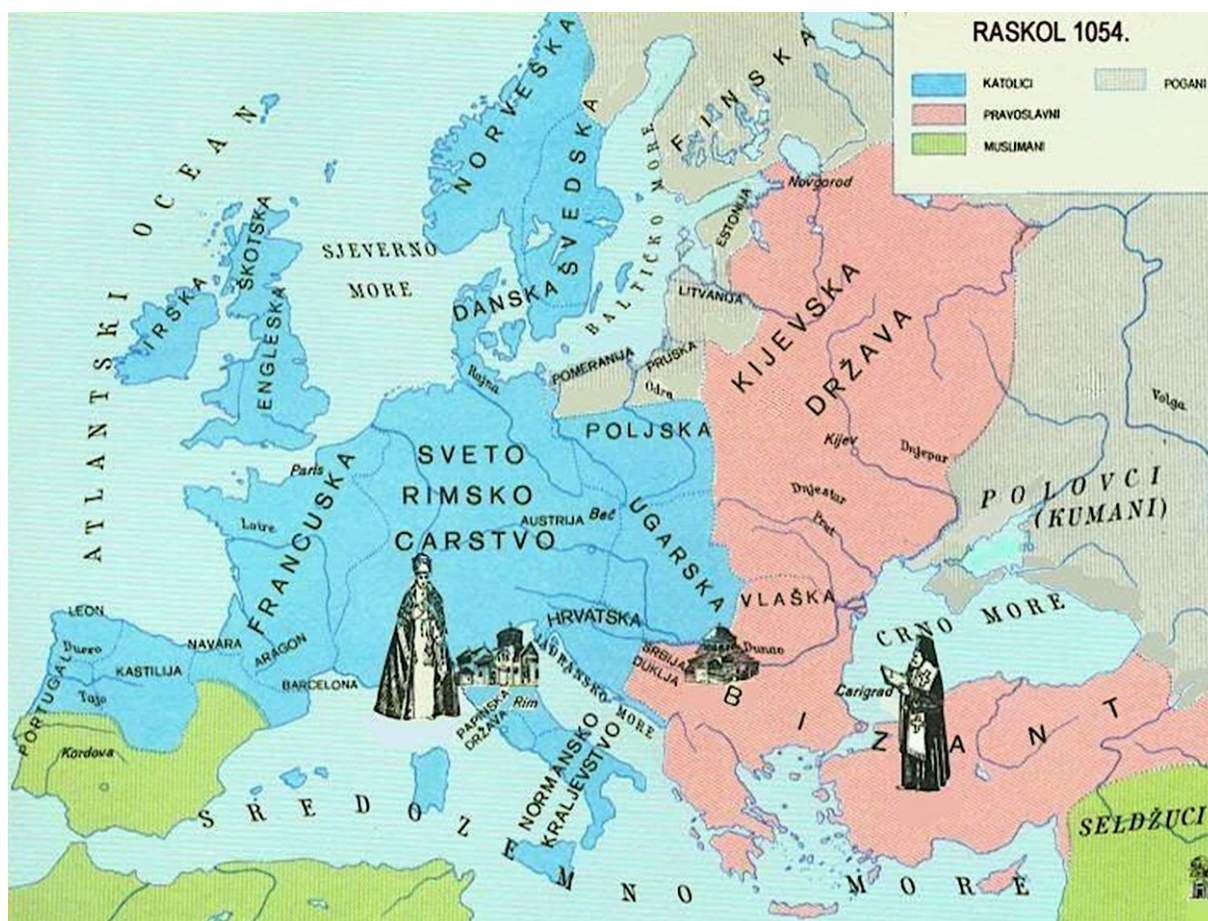
Koliko je misija preko Makedonije u Hrvatsku starija, toliko je starija glagoljica od ćirilice.

NAKON RASKOLA 1054. GLAGOLJICA PRELAZI U RIMSKI OBRED, A BIZANTSKI OBRED NAPUŠTA GLAGOLJICU

U vrijeme bizantske vlasti u Dalmaciji Hrvati su primili bizantski obred i s njime i glagoljicu, ali je na tom istom području nesmetano i dalje živio i rimski obred, jer je u ono vrijeme kršćanski suživot raznih obreda bio normalna stvar. Nisu ni Rim ni Carigrad u vrijeme svoje jurisdikcije zabranjivali jedan ili drugi obred. U Bizantskoj Dalmaciji mogla je glagoljica, dakle, biti u bizantskom i u rimskom obredu.

²⁵ Dujčev, 1987.

Kad je to područje potpalo pod hrvatskog kralja, došlo je i pod papinsku nadležnost. To su vremena krize glagoljice u vrijeme kralja Tomislava i u 11. stoljeću za kraljeva Krešimira IV. i Zvonimira. Znamo da je još na Splitskoj sinodi 925. postavljeno pitanje drugog jezika u liturgiji (*Methodii doctrina*).²⁶ Nije već tada bilo postavljano pitanje obreda. Kada papa prigovara dalmatinskim biskupijama da se u njihovim biskupijama širi „*Methodii doctrina*“, tu nije po srijedi riječ o glagoljici kao Metodovom izumu, kako hoće zastupnici ćirilometodske teorije. Jedno je doktrina (nauk), a drugo su slova. Doktrina se u ovom slučaju sastoji u tome da se poruka Boga čovjeku i čovjeka Bogu prenosi razumljivim jezikom. Metod je u to vrijeme bio poznata osoba u kršćanstvu i tu je misao on javno zastupao, kao i brat mu Konstantin Ćiril u diskusiji u Veneciji. Taj nauk je, dakle, bio raširen i u dalmatinskim biskupijama. Nema tu govora o pismu, nego o nauku koji se tim pismom širi.

Slika 6. Raskol ili shizma kršćanstva na pravoslavlje i katolicizam

²⁶ U pismu pape Ivana X (925.) prigovara se dalmatinskim biskupima da podržavaju Metodovu doktrinu (*Methodii doctrinam*) što se često navodi kao prvi spomen glagoljice na našem prostoru. No čini se da se tu ne govori o pismu (slovima), nego o učenju Metodovoj doktrini da se u bogoslužju mogu koristiti narodni jezici Bogović, 2019, str. 42–45.

U to vrijeme otvorila su se nova vrata za širenje glagoljice. Dolaskom Bizantske Dalmacije pod hrvatskog kralja dogodilo se da je dokinuto crkveno ustrojstvo koje je postojalo do tada u hrvatskoj državi (Ninska biskupija), a jurisdikcija biskupa Bizantske Dalmacije protegnuta u unutrašnjost. Time je ujedno otvoren veliki prostor za širenje glagoljice. S njome, dakako, dobiva šansu i bizantski obred, ali još više je ona mogla ulaziti u rimski obred koji je ondje bio uveden u vrijeme pokršćavanja. Imamo, naime, starih glagoljskih tekstova u rimskom obredu, kao npr. Kijevski listići i Bečki listići.²⁷ Tako se napad na glagoljicu pretvorio u otvaranje novih prostora za njezino širenje.

Kada je u 11. stoljeću došlo do raskola između Istočne (bizantske) i Zapadne (rimske) Crkve (1054.), u odnosima Istoka i Zapada, patrijarha i pape, nastalo je vrijeme kada se ističu i traže razlike da bi se opravdao i obrazložio razlaz. A upravo su tada hrvatski kraljevi, uz papinsku pomoć, ponovno protegnuli svoju vlast na Dalmaciju. Glagoljaši su izgubili oslonac koji im je do tada davao Bizant. U Katoličkoj Crkvi nije više bio dopušten bizantski obred. U opasnosti da ne dođe jednostavno do odlaska glagoljaša u shizmu, pronađeno je kompromisno rješenje: dopušteno je i dalje korištenje slavenskog jezika i glagoljskog pisma u bogoslužju, ali ne i bizantski obred. Što se tiče obreda, tu nije bilo kompromisa: svi su trebali prihvatiti rimski (latinski) obred.²⁸ Uz bizantski obred bili su vezani i neki drugi običaji, od kojih je najvažniji celibat svećenika. Pape su, kako reko, posebno inzistirali na obvezi svećeničkog celibata pa im je i zbog toga smetao bizantski obred unutar kojega je celibat bio obavezan samo za monahe.

Toma Arhidakon piše da je tada nastala smutnja i pobuna među klerom i narodom.²⁹ S obzirom na obred, nije bilo popuštanja. Oni monasi koji nisu htjeli prihvatiti rimski obred, pokupili su svoje knjige i otišli u razne samostane na istok, jer su najveći pobornici bizantskog obreda bili upravo monasi (redovnici).³⁰ Mogli su ostati oni koji su prihvatili rimski obred. Biskupijski svećenici nisu imali alternativu. I pored katkada bučnog

²⁷ Kuhar, 2018.

²⁸ Bizantski ili grčki obred na Zapadu sačuvali su u Kalabrij i na Siciliji istočni monasi koje je rimska kurija nazivala bazilijanci. Monasi su se sklanjali onamo bježeći najprije pred Saracenima, a poslije pred Turcima. Bilo je više pokušaja da im se nametne rimski obred, ali se ipak bizantski obred sačuvao sve do dvadesetog stoljeća. Naselili su taj kraj i malobrojni vjernici laici istog obreda. Da se radilo o široj populaciji, vjerojatno bi bizantski obred bio dokinut već u 11. stoljeću.

²⁹ Toma arhidakon i Perić, 2003, str. 72–77.

³⁰ U svojoj citiranoj knjizi o glagoljici spomenuo sam neke knjige koje su sačuvane na Atosu i na Sinaju. Bogović, 2019, str. 52–53. To je moguće, ali pozitivnog dokaza nema. U analizi kalendara Assemanijeva evanđelistara jasno se vidi da on nije došao iz Dalmacije.

negodovanja i protivljenja, što se vidi i u pripovijedanju Tome Arhiđakona o Vuku, Zdedi i glagoljašu krčkom biskupu,³¹ morali su se pomiriti s tim kompromisnim rješenjem. Kako rekosmo, bilo je i do tada svećenika glagoljaša rimskog obreda, ali sada su to trebali prihvatiti svi. Sva je prilika da je na području hrvatske kraljevine, kada se jurisdikcija obalnih i otočnih biskupija protegnula na cijelo kraljevstvo, glagoljica u mnogo slučajeva već ušla i u rimski obred, što bi mogao biti jedan od važnih razloga da ona nije ukinuta.

Hrvatski su kraljevi, izgleda, nakon Raskola zagovarali glagoljaše jer su time lakše zadržali svoje pravo na do tada bizantsko područje. Dobar je primjer kralja Zvonimira koji dolazi na Krk i potpomaže osnivanje benediktinskog samostana u Jurandvoru, o čemu nam govori Bašćanska ploča. Prema darovnici slavnoga Dragoslava, koju je Velčić objavio, u vrijeme Bašćanske ploče, glagoljica je bila prošireno pismo u puku.³²

U vrijeme Raskola, dakle, nestaje u Hrvatskoj bizantski i svuda se uvodi rimski obred (bizantskih tragova će biti i poslije). Kada su svi glagoljaši nakon Raskola prihvatili rimski obred, olakšano je širenje glagoljice u cijelom hrvatskom prostoru gdje je taj obred već bio uveden. Svakako je smjer njezina širenja išao od obale prema unutrašnjosti, a ne obratno.³³

Obje krize, i onu za vrijeme kralja Tomislava i onu nakon Raskola, glagoljica je u Hrvatskoj uspješno prevladala. No nije izdržala i na Istoku (Makedonija) jer joj se ondje gube tragovi. Možemo reći da Raskolom glagoljica napušta u Hrvatskoj bizantski obred, a u Makedoniji bizantski obred napušta glagoljicu. Mogu se samo nagađati razlozi zbog kojih bizantski obred napušta glagoljicu. U napetostima i prekidu odnosa između patrijarha u Carigradu i pape u Rimu, možemo pretpostaviti, u Carigradu nisu lako primili prijelaz hrvatskih glagoljaša u rimski obred pa je i patrijarh nametnuo ćirilicu gdje je bila glagoljica, no to je samo slutnja za koju za sada nema dokaza. Nestanak glagoljice na Istoku može se shvatiti i tako da je i Carigrad naredio slično kao što je Preslavska sinoda 893. odredila za Bugarsku: da se među Slavene ide samo s jednim pismom – ćirilicom.

³¹ Toma arhiđakon i Perić, 2003, str. 72–77. Usp. Margetić, 2000, str. 179–197.

³² Kirinčić i Velčić, 2000.

³³ Nada Klaić je najtemeljitije i najopširnije izložila da se glagoljica u Hrvatskoj širila od mora prema kopnu, a ne obrnuto. Klaić, 1965.

IMA I DALJE TEŠKOĆA I DILEMA

Potrebno je odgovoriti i na pitanje zašto je za Moravsku misiju trebalo stvarati drugo pismo kad je za Slavene mnogo prije stvorena glagoljica.

Pozivom moravskog kneza pred Bizantskim Carstvom nalazio se veliki izazov i iskorak. Trebalo je to predstaviti kao izričitu Božju volju. Još krajem 11. stoljeća znamo da je papa Urban II. pokrenuo cijeli Zapad na križarsku vojnu riječima: *Bog to hoće!* Kada to Bog hoće, onda ne trebaju predradnje, niti ih se smije spominjati. To onda mora biti u cijelosti izvorno Njegovo djelo. Zato sâm Bog i u ovom slučaju objavljuje Ćirilu (Konstantinu) slova.³⁴ Kada bi se navodilo ono što postoji od prije (glagoljica), oduzela bi se ćirilici snaga i ugled izravnog i originalnog Božjeg zahvata. To je u skladu s načinom mišljenja tadašnjeg svijeta.

Nećemo, dakako, reći da su prije Ćirila i Metoda postojali gotovi gramatika i rječnik slavenskog jezika, ali je još naivnije misliti da su u drugoj polovini 9. stoljeća ondje bile od slavenskog jezika samo „črte i reze“, a Slaveni su već tri stoljeća u svojoj novoj postojbini.

Tako su nastala dva pisma za isti jezik. Mislim da je na cijelom prostoru djelovanja bizantske misionarske škole bila ista jezična politika. Iz te škole izišli su Ćiril i Metod kao i njihovi (nepoznati) prethodnici. Dakako, ta dvojica dali su jak pečat slavenskim misijama i pitanje je koliko bi se posebni jezik i pismo u Bizantskoj Dalmaciji i južnoj Makedoniji sačuvali da se njih dvojica nisu uključila u misijsku djelatnost. Oni su komunicirali s papama, carevima, kraljevima i knezovima, što je rijetko kojem običnom misionaru uspijevalo. Glagoljaši su također štovali sv. Ćirila, kako to pokazuje i (glagoljsko) Assemanijevo evanđelje u kojem se 14. veljače spominje sv. Ćiril.³⁵

Tome bih dodao kako je Marica Čunčić u novije vrijeme pisala da je najstarija trokutasta glagoljica (uz okruglu i uglatu) i da je ona prisutna kod nas na Krčkom natpisu i Baščanskoj ploči.³⁶

³⁴ Turčinović i Bratulić, 1985, str. 70–71.

³⁵ „S(ve)tago našega oca Kyrilla Filosoфа“. Črnčić, 1878, str. 100.

³⁶ Čunčić, 2003, str. 108–111.

ZAKLJUČAK

O počecima glagoljice te o njenom širenju i razvoju postoji dosta teorija, a najproširenija i najprihvaćenija je ona ćirilometodska. Po toj teoriji glagoljica i ćirilica u svojim počecima vezane su uz Moravsku misiju čiji su glavni protagonisti bili Konstantin-Ćiril i njegov brat Metod. Na molbu moravskog kneza Rastislava, car Mihajlo III. šalje dvojicu braće 863 u Moravsku, a prethodno su oni stvorili pismo glagoljicu i preveli najpotrebnije knjige na slavenski jezik. Nakon uspješnih koraka ta misija je smrću Metodovom 885. propala, a učenici su se razbježali i tako raširili glagoljicu u Hrvatsku i Makedoniju. Do sada nepoznati autor stvorio je za pokrštene Bugare ćirilicu koja će postati baština pravoslavnih Slavena.

U ovom radu iznosim drukčije mišljenje: za Moravsku misiju stvorena je ćirilica, a glagoljica je stvorena prije, na početku djelovanja bizantskih misionara među Slavenima u Hrvatskoj (Bizantskoj Dalmaciji) i krajevima oko Soluna (Makedonija). Ćirilica je vezana uz djelovanje Svete braće Ćirila i Metoda u vrijeme Moravske misije. Oba pisma djelo su iste bizantske misionarske škole, ali je glagoljica nastala iz čisto misijskih potreba među poganskim Slavenima koji su se smjestili na prostore gdje su kršćanstvo i njegove strukture preživjeli stradanja u velikoj Seobi naroda; ćirilica je pak nastala u vrijeme jakog državno-političke ekspanzije Bizanta među Slavenima. U vrijeme velikog Raskola (1054.) Rim će tražiti od glagoljaša u Hrvatskoj da prihvate rimski ili latinski obred, a na području bizantske vlasti glagoljica je izgubila svaku podršku i svuda je uzimala pred ćirilicom te je u 12. stoljeću sasvim nestala iz bizantskog obreda. Budući da su oba pisma nastala za isti (slavenski) jezik, a nekoliko stoljeća koristila su se oba pisma u istom (bizantskom) obredu, pod jezičnim vidom tvorci ćiriličkih i glagoljičkih tekstova znali su se koristiti jezičnim dosezima obiju strana i prepisivati tekstove iz jednog u drugo pismo, o čemu imamo brojna svjedočanstva.

BIBLIOGRAFIJA

- Badurina, Anđelko. 1992. „Bizantski plovni put po vanjskom rubu sjevernih jadranskih otoka.” *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 16: 7–9.
- Bogović, Mile. 2019. *Glagoljica: Bitna odrednica hrvatskog identiteta*. Alfa.
- Budak, Neven i Raukar, Tomislav. 2006. *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*. Školska knjiga.
- Črnčić, Ivan. 1878. *Assemanovo izbornô evangjelje: Na svétlo dao Dr. Ivan Črnčić*. Typis et impensis S. Congregationis de Propaganda Fide.
- Čunčić, Marica. 2003. *Oči od sunca, misal od oblaka: Izvori hrvatske pisane riječi*. Školska knjiga.
- Damjanović, Stjepan. 2002. *Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka*. Matica hrvatska.
- Dartel, Geert van. 1984. *Ćirilometodska ideja i svetosavlje*. Kršćanska sadašnjost.
- Dujčev, Ivan. 1987. „Croazia intermediario fra la Bulgaria e Roma alla fine del secolo nono ed all’inizio del secolo decimo.” *Slovo: Časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 37: 27–34.
- Fučić, Branko. 1982. *Glagoljski natpisi*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Golub, Ivan. 1988. *Ivan Paštrić – Ioannes Pastritius, polihistor i teolog: (1636–1708): Sabrana građa*. Kršćanska sadašnjost.
- Japundžić, Marko. 1995. *Tragom hrvatskog glagolizma*. Provincijalat franjevac trećoredaca; Kršćanska sadašnjost.
- Jedin, Hubert, Latourette, Kenneth Scott i Martin, Jochen. 1987. *Atlas zur Kirchengeschichte: Die christlichen Kirchen in Geschichte und Gegenwart; Kommentare, ausführliches Register*. Herder.
- Kirinčić, Josip i Velčić, Franjo. 2000. *Darovnica slavnoga Dragoslava: 900 godina crkve sv. Vida i spomena Grada Dobrinja: 1100.–2000*. Općina Dobrinj.
- Klaić, Nada. 1965. „Historijska podloga hrvatskoga glagoljaštva u 10. i 11. Stoljeću.” *Slovo: Časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 15–16: 225–281.
- Kuhar, Kristijan. 2018. „Utjecaj tekstova latinskih rimskih sakramentara na crkvenoslavensku rimsku liturgiju (9. – 14. Stoljeće).” *Slovo: Časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu* 68: 171–197. <https://doi.org/10.31745/s.68.6>.
- Margetić, Lujo. 2000. „Uzmac Bizanta na otoku Krku sredinom 11. Stoljeća.” U *Hrvatska i Crkva u srednjem vijeku: Pravnopovijesne i povijesne studije*, 179–197. Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Mrkonjić, Tomislav. 1989. *Il teologo Ivan Paštrić (Giovanni Pastrizio) (1636–1708): Vita, opere, concezione della teologia, cristologia*. Doktorski rad, Seraphicum.

Ostrogorski, Georgije. 1970. *Vizantija i Sloveni*. Prosveta.

Laus. 1998. *Suvremena katolička enciklopedija*.

Tandarić, Leonard. 1985. „Sveti Ćiril i Metodije—Novi pristup evangelizaciji.” *Bogoslovska smotra* 55/3–4: 369–375.

Toma arhiđakon i Perić, Olga. 2003. *Historia Salonitana: Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. Književni Krug.

Turčinović, Josip i Bratulić, Josip. 1985. *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*. Kršćanska sadašnjost.

PRIPOMENA UREDNIŠTVA

Ovaj je članak biskupa i povjesničara Mile Bogovića (1939.- 2020.) prvi put objavljen u Senjskom zborniku, vol. 48., no. 1., DOI: <https://doi.org/10.31953/sz.48.1.1>, pod licencijom CC BY 4.0. Prije toga članak je ponuđen časopisu *Rasprave Instituta za hrvatski jezik* no nije prošao jer su dvije od tri recenzije bile negativne. To je njegov posljednji rad čije objavljivanje nije dočekaao, a koji je, nakon njegove smrti, biskupov dugogodišnji suradnik i priređivač za tisak više biskupovih radova, prof. dr. sc. Ante Bežen, dostavio uredništvu Senjskog zbornika radi objavljivanja u broju časopisa, izdanom u povodu biskupove smrti. Tom prigodom prof. Bežen dostavio je uredništvu Senjskog zbornika i popratnu bilješku s molbom da se objavi zbog posebnih okolnosti u kojima se članak tiska, ali bilješka nije otisnuta. Uredništvo časopisa *Ban Dvor* opet objavljuje tekst, ponajprije zbog iznimne važnosti biskupova istraživanja jer se opet (ovo nije prvi put) propituje višestruko kontroverzna teza o Ćirilu i Metodu kao tvorcima glagoljice, koja još uvijek dominira kulturnim i znanstvenim prostorom. A onda i zato da javnosti bude dostupan njegov posve izvorni oblik kao sastavni dio biskupove autentične ostavštine. Na taj način želimo povećati vidljivost članka o kojemu, unatoč važnosti teme, još uvijek ne postoje mjerodavne refleksije. Dopuštenjem prof. dr. sc. Ante Bežena objavljujemo i njegovu bilješku o okolnostima posthumnog objavljivanja posljednjeg članka Mile Bogovića u Senjskom zborniku.

Posljednji tekst biskupa Mile Bogovića

Kao suradnik pokojnog biskupa Mile Bogovića u pripremanju njegovih tekstova za objavljivanje, priopćujem da je članak s naslovom Glagoljica i ćirilica plodovi su dviju odvojenih bizantskih misija među Slavenima, koji šaljem za ovaj broj Senjskog zbornika, posljednji njegov tekst namijenjen objavljivanju u nekom znanstvenom časopisu što ga je završio za života. Završno dotjerivanje teksta i dopunu novim ilustracijama obavili smo polovicom 2020. godine te pokušali pronaći put do javnosti, što se nije ostvarilo do autorove smrti. Članak je zapravo dopuna biskupovih tumačenja o podrijetlu glagoljice koje je opširno iznio u svojoj knjizi Glagoljica: bitna odrednica hrvatskog identiteta (Alfa, Zagreb, 2019). Bilo mu je jako stalo da se članak objavi jer je u njemu dodatno pojasnio svoju teoriju o odvojenom podrijetlu glagoljice i ćirilice, koja bi trebala unijeti novo svjetlo u kontroverze dosadašnjih teorija o postanku glagoljice. Biskup je dominantnu ćirilometodsku teoriju držao nedovoljno argumentiranom i povijesno nekontekstualiziranom, protivnom nekim očitim činjenicama i podložnoj ideologiji panslavizma koja ju je nametnula i u znanstvenom svijetu. Stoga je ovaj članak važan novi poticaj nikad završenoj raspravi o podrijetlu glagoljice koju pokojni biskup smatra izvornim obilježjem hrvatskoga identiteta od samog njena postanka. Da ostane zapisano, navodim da je i sama knjiga Glagoljica: bitna odrednica hrvatskog identiteta nakon objavljivanja izazvala značajan interes kulturne, znanstvene i crkvene javnosti. Predstavljena je tijekom 2019. godine u Matici hrvatskoj u Zagrebu 3. listopada, Sveučilištu u Rijeci 10. listopada, Otvorenom učilištu i Gimnaziji u Senju 29. listopada, Biskupijskom ordinarijatu u Krku 30. listopada, Sveučilištu u Zadru 23. listopada, Dominikanskom samostanu u Splitu u organizaciji Matice hrvatske 6. studenoga, Učiteljskom fakultetu i Gimnaziji u Gospiću te Šibenskoj biskupiji 7. studenoga, u Otvorenom učilištu u Ogulinu 11. studenoga te 2020. u Sveučilištu u Puli 20. siječnja. Osim autora Mile Bogovića stalni predstavljači knjige bili su prof. dr. sc. Ante Bežen (priređivač), mr. Božidar Petrač (urednik) i akademik Stjepan Damjanović (stručnjak za glagoljicu), a s njima i predstavnici ustanova u kojima je knjiga predstavljena.